

Sancak (Liva) Kanunnameleri

Göknur KARADUMAN*

ÖMER LÜTFİ BARKAN'IN 1943 tarihli *XV. ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları* (Birinci Cilt: *Kanunlar*)¹ isimli eserinde önemli sayıda kanunnamenin yayınlanmasından sonra, "Sancak (Liva) Kanunnameleri" Osmanlı tarihçilerinin dikkatini ciddi bir şekilde çekmeye başlamıştır. Barkan'ın bu ünlü eseri, uzun bir süre sancak kanunnameleri alanında yegâne önemli ve ciddi eser olarak kalmıştır. Barkan'ın çalışmalarını takiben günümüze dek araştırmacılar tarafından değişik dönem ve bölgelere ait kanunnameler üzerinde çalışmalar yapılmıştır.

Bu makalede, Osmanlı tarihçilerinin sancak kanunnameleri ile ilgili yaptığı çalışmalar tanıtılacak ve incelenecektir. Önce, sancak kanunnamelerinin ayrıntılı bir tanımı verilecektir. Daha sonra, günümüze kadar bu kanunnameler üzerinde yapılan çalışmalar kronolojik olarak tanıtılacak ve bu eserler kavramsal, tarihyazımsal ve metodolojik açıdan değerlendirilecektir. İncelememizde odaklanacağımız noktalar; sancak kanunnamelerinin tanımlanması, kanunnameler ile ilgili tanımlar, kanunnameler ile ilgili kavramsal ve öncü çalışmalar yapan tarihçiler ve bu tarihçilerin izledikleri metodolojiler olacaktır.

XV. ve XVI. Yüzyıllarda, Osmanlı Devleti'nde vergi toplanmasına esas olmak üzere düzenli aralıklarla *tahrir* çalışmaları yapılmakta idi. Tahrir defterlerine, sıklıkla defterin baş kısmına veya defter içinde ilgili bölümlerin baş kısmına olmak üzere sözkonusu bölge ile ilgili kanunnameler konulmakta idi. *Sancak (Liva) kanunnameleri* olarak adlandırılan bu kanunnameler, bir sancaktaki vergiye tabi olabilecek bütün unsurları kapsamaya yönelik hükümler taşımaktadır. Başka bir deyişle, bu kanunnameler, sancaktaki vergiye tabi olabilecek her türlü tarım ve hayvancılık ürünleri, madencilik çalışmaları, iskele veya pazar gibi

* Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

1 Ömer Lütfi Barkan, *XV ve XVI ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, tıpkıbasım, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, 2001 [ilk baskı, 1943]. Bu eserin tanıtımı için bkz. Coşkun Çakır, "Barkan'ın *Kanunlar*'ı: Osmanlı-Türk Tarihçiliğinde Bir Klasik", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sy. 6, s. 781-790.

ticarî faaliyetler ve yörükler gibi diğer faaliyetlerle uğraşan nüfusun vergilendirilmesi ile ilgili hükümleri kapsamaktadır.

Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri* isimli eserinde, *sancak kanunnamelerini* “umumi kanunnamelerin birinci grubunu teşkil eden Kanun-ı Osmani'nin eyalet ve sancaklara göre hususileştirilmiş şekilleri” olarak tanımlamıştır.² Bilindiği üzere, *harac*, *çift resmi* ve *öşür* gibi vergiler söz konusu arazinin verimliliğine göre onda birden sifra kadar belirlenebilmekteydi. Bu vergilere ek olarak *cizye* vergisi de, kişilerin sosyal ve ekonomik durumları veya yapılan anlaşmalara göre nicelik ve nitelik açısından farklı şekillerde tespit edilebilmekteydi. Örfî vergilere esas teşkil eden mahallî örf ve adetler de yine değişik isim ve niteliklerde bulunmaktaydı. Bunun sonucu olarak, bu gibi vergilerle ilgili Osmanlı topraklarının bütününe yönelik genel ve kesin hükümler belirlenememekteydi. Bu husus ise, bölgesel farklılaşmalara uygun olarak *liva kanunnameleri* adı altında özel kanunların düzenlenmesini gerektirmektedir.³

Tarihsel açıdan baktığımızda sancak kanunnamelerinin esas itibarı ile Osmanlı Devleti'ne özgü kanunnameler olmadığını görüyoruz. Bu kanunnamelerin Abbasilerden de daha eskiye, İran'a kadar uzanan bir geleneğin devamı olduğu bilinmektedir. İlhanlılar da, her bölge için yapılan düzenlemeleri ve vergileri gösteren “*kanun-i memleket*” ismiyle bilinen özel defterler hazırlamışlardır.⁴ Bunlardan daha eski dönemlerde ise, Mısır'da Orta Krallık döneminde her bölgede 30 yılda bir olmak üzere Osmanlı tahrirlerine çok benzer sayımların yapılmakta olduğunu görmekteyiz.⁵ Osmanlılar da, vilayet ve sancak kanunnameleri ile bu geleneksel uygulamayı sürdürmüştür.

Toplam sayıları 500'ü bulan eyalet ve sancak kanunnamelerinin, defter eminleri ve vilayet katipleri tarafından hazırlanmalarının ardından, nişancılar tarafından tasdik edildikten sonra tahrir defterlerine yazıldıkları ve bu şekilde yürürlüğe girdikleri bilinmektedir.

Şu an Osmanlı arşivlerinde bulunan en eski sancak kanunnamesi, 892 (1487) tarihli Hüdavendigâr (Bursa) Sancağı Tahrir Defterinde bulunan *Hüdavendigâr Kanunnamesi*'dir.⁶

Her sancak için mufassal tahrir defterlerinin içine kanunname konulması uygulamasının ise II. Bayezid döneminden kalma olduğunu görmekteyiz. II. Bayezid döneminden önce tahrir defterlerinde hiçbir sancak kanunnamesi yer almamaktadır.

2 Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, İstanbul: Fey Vakfı, 1992, c. I, s. 91.

3 Ahmet Akgündüz, *a.g.e.*

4 Halil İnalçık, “Kanunnameler”, *DİA*, c. XXIV, s. 334-335.

5 Douglas A. Howard, “Historical Scholarship and the Classical Ottoman Kanunnames”, *Archivum Ottomanicum*, 1995-1996, sy. 14, s. 91

6 Ömer Lütfi Barkan, *a.g.e.*, s. 1-6.

Sancak kanunnameleri, taşıdıkları resmî nitelikleri ile belirli bir tarihte yürürlüğe girdikleri için ferman formunda kanunnamelerle benzerlik göstermektedirler. Şöyle ki; beylerbeyi divanları ve kadı mahkemelerinde bu kanunlara uygun olarak karar verilmesi zorunlu idi.⁷

Sancak kanunnameleri ile ilgili bir sınıflandırma, *Halil İnalıcık* tarafından yapılmıştır.⁸ Vergi oranlarını temel alarak yaptığı bu sınıflandırmada İnalıcık, kanunnameleri üç grupta tanımlar. Birinci grupta, Batı Anadolu bölgesini de içine alan Anadolu eyaletinin sancaklarına ait kanunnameler; ikinci bir grupta Malatya, Diyarbakır, Erzurum, Musul, Harput ve Mardin gibi Doğu Anadolu sancaklarıyla Suriye; üçüncü grupta ise, Karaman, İçel ve Ankara gibi Orta Anadolu sancakları kanunnameleri vardır. İnalıcık, bu gruplara ek olarak Rumeli sancak kanunnamelerinin de özel ve ayrı bir grup meydana getirdiğini belirtmiş ve kanunnamelerde tipik Kanun-i Osmanî'yi temsil eden maddelerin Bizans ve Slav örf hukuku ve kurumlarıyla birlikte verildiğine dikkati çekmiştir.⁹

Burada, Halil İnalıcık'ın bu husus ile ilgili söylediklerini açarsak; öncelikle Osmanlı Devleti'nin bir bölgeyi fethini müteakip, o bölgede bir tahrir yaptırıldığını görmekteyiz. Bölgede ilk kez yaptırılan bu birinci tahrir, Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyeti ve bölge halkı üzerindeki meşruiyeti açısından çok büyük önem taşımaktadır. Yeni fethedilen bölgelerde yapılan ilk tahrirlerde, fethiden önce o bölgede geçerli olan eski yasalar ve bölgeye ait örf ve adetlerin, Osmanlı Devleti kanunları ile birlikte sancak kanunnamelerinde yer aldığını görmekteyiz. Gerek Avrupa, gerek Doğu Anadolu ve gerekse Orta Doğu'daki yeni fethedilen yerlerde, özellikle *fethi izleyen geçiş dönemlerinde*, kanunnamelerde eski kanunlar yer almış ve çoğunlukla daha sonraki dönemlerde yapılan tahrirleri müteakip hazırlanan sancak kanunnamelerinde bu maddeler değiştirilmiştir. Buradaki amaç; fethedilen bölgelerin Osmanlı hakimiyetine, Osmanlı vergi sistemine geçişinin yumuşak olması ve tarihsel, bölgesel ve ekonomik farklılıklar gözetilerek adaletsizliklerin ortadan kaldırılmasıdır.

Yine, üzerinde çalıştığımız sancak kanunnamelerinde rastladığımız birkaç kanunname maddesi, açıklanan bu husus ile ilgili örnek olarak verilebilir: Adana sancağına ait 1523 tarihli kanunnamenin birinci maddesinde, Adana sancağının bundan önceki tahririnde Kayıtbay Kanunu üzerine düzenlemeler yapıldığı anlatılmaktadır.¹⁰ 1467-1495 yılları arasında Memlûk hükümdarı olan Me-

7 Halil İnalıcık, a.g.m.

8 Halil İnalıcık, a.g.m., s. 335.

9 Aynı yerde.

10 Madde-1. *Liva-i Adana bundan evvel emr-i padişahi ile kitabet olundukda Kayıtbay Kanunu üzere her müzevvedden yüz kırk Halebi akçe alınub ve mücerred kayd olunan reyadan resm alınmayub ve e'imeye dahi resm-i hane bağlanub ve ba'zı yerde dahi zira'at eden re'ayanın bütünü çift tasarruf edenlerden adet-i mir-i ahuriyye deyü her yılda on kile arpa alınub ve nim çift tasarruf edenlerden altı kile arpa alınub ve camusları olan re'ayadan dahi bir camus başına sekize Halebi akçe alınırmiş. Bkz. A. Akgündüz, a.g.e., s. 595.*

lik Eşref Ebü'n-Nasr Kayıtbay Zahirî'nin hazırladığı ve Adana bölgesi fetholunduğunda yörede geçerli olan bu kanun; Yavuz Sultan Selim devrinde Sis ve Tarsus Kanunnameleri hazırlanırken de kullanılmıştır. O dönem Adana Sancağı da aynı defterde tahrir edilmiştir.

Rumeli Sancak Kanunnameleri gibi Budin Kanunnamelerine de baktığımızda, Osmanlı öncesi uygulamalara dayanmakta olduğunu görmekteyiz. Macaristan ile ilgili sancak kanunnameleri, Macar Krallığı döneminden gelen belirli vergiler ve kanunlar dışında XVI. yüzyıl Rumeli Kanunnameleri örnek alınarak hazırlanmıştır. Bu durum, bir bölgenin fethinden sonra Osmanlıların yeni fethedilen yerler için model olarak komşu bölgelerin sancak kanunnamelerini aldıklarını göstermektedir. İncelediğimiz 950/1543 sonrası tarihli Budin-Estergon-Hatvan ve Novigrad Sancakları Kanunnamesinde eski Macaristan krallarının koymuş olduğu kanunların devam ettiği ve onlara uygun vergi toplandığı da belirtilmektedir.¹¹

Heath Lowry de Limni Adası sancak kanunnameleri üzerinde yaptığı çalışmaları yayınladığı eserlerinde, Bizans uygulamalarının Osmanlı hakimiyetinin özellikle ilk dönemlerinde devam ettiğini gördüğünü belirtmektedir.¹²

Tarihsel açıdan baktığımızda, Osmanlı kanunnameleri üzerinde modern tarihyazımına uygun olarak çalışılması ve bu kanunnamelerin sağlıklı tarihsel kaynaklar olarak kullanılması çalışmalarının Josef von Hammer'e kadar gittiğini görmekteyiz. Hammer, Osmanlı idarî tarihi ile ilgili yazdığı iki bölümlük eserinde, Osmanlı ve Batı Avrupa kütüphanelerinde bulunan birkaç kanunname metninin Almanca tercümesini yayınlamıştır.¹³ Buna rağmen, bu kanunnamelerin üzerinde sistematik çalışmalar ancak bir yüzyıl sonra başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu ve diğer Avrupa ülkelerindeki tarihçiler I. Dünya Savaşını izleyen dönemde bu kaynaklara ilgi göstermeye başlamışlardır. Yeni kurulmuş Balkan devletlerinin tarihçileri, ülkelerinin millî tarihlerini yazarken Osmanlı sancak kanunnamelerinin içerdiği zengin verilerden yararlanmaya başlamışlardır.¹⁴

Osmanlı Devleti'nde ise aynı dönemlerde *Tarih-i Osmanî Encümeni* ismi altında bir tarih topluluğu kurulmuştur. Bu kuruluşun çıkardığı dergide, Mehmed

11 Madde-3. *Ve haraca kadir olanlar resm-i kapu deyü sipahisine Hızır İlyas gününde yirmi beş akçe ve Kasım gününde yirmi beş akçe verir. Lakin nefis-i Budun ve Peşte re'ayası kraları zamanında resm-i kapu vere-gelmedikleri ecilden defter-i cedide dahi kayd olmadı.*

Madde-14. *Ve bid'at-ı hanazirlerinden üzerine yıl geçmişinden iki akçe alına. Ve bellutluğa giden hanzirlerinden varduğu yerde sahib-i arza evvela Kral zamanında bir eyüsin verib ba'dehü on hinzirden birin öşür verürler imiş. Haliya gerü öyle alına. Bkz. A. Akgündüz, a.g.e., s. 272-273.*

12 Heath W. Lowry, "The Island of Limnos: A Case Study on the Continuity of Byzantine Forms under the Ottoman Rule", *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Century*, İstanbul: Isis Press, 1992, s. 207.

13 Josef von Hammer-Purgstall, *Der Osmanischen Reichs Staatsverfassung und Staatsverwaltung, dargestellt aus den Quellen seiner Grundgesetze*, 2 cilt, Pest, 1815.

14 Douglas A. Howard, a.g.m., s. 85.

Arif tarafından 1911-1912 yıllarında iki adet genel kanunname yayınlanmıştır.¹⁵ Osmanlı kanunnameleri ile ilgili buna benzer bir öncü çalışma yine ilk kez Osmanlı tarihine ayrılmış bir dergide, Friedrich Kraelitz tarafından 1921 ve 1926 tarihlerinde yayınlanmıştır.¹⁶ İki dünya savaşı arasındaki dönemde ise Osmanlı Arşivlerinin kurulduğunu ve arşiv malzemelerinin tasnif çalışmalarının başlatıldığını görüyoruz. Bu dönemde tarihçiler, içlerinde sancak kanunnamelerini de ihtiva eden yüzlerce tahrir defteri ile çalışmaya başladılar. 1937-1957 yılları arasında akademisyenler tarafından bu belgelerin yayınlanması için büyük gayretler gösterilmiştir. 1930'larda Halk Evleri çatısı altında profesyonel tarihçi olmayan lise öğretmenlerinin çalışmaları ciddi sonuçlar doğuramamıştır.

Yazımızın giriş bölümünde de söz ettiğimiz *Ömer Lütfi Barkan*'ın 1940'larda Osmanlı arşiv kayıtlarına dayanarak hazırladığı büyük derleme eser, birçok sancak kanunnamesinin metnini içermektedir. Esas olarak Osmanlı Devleti'ndeki tarım ile ilgili düzenlemeleri biraraya toplamak üzere yapılmış bu çalışma; her ne kadar metodolojik açıdan acemilikler içeriyorsa da, Türkiye'deki yeni nesil genç tarihçilerin önünde yeni bir ufuk açmış ve onlara çalışmalarını için ham veriler sunmuştur.¹⁷

Barkan'ın bu çalışmasından sonra Türk Tarih Kurumu tarafından, elde bulunan tahrir defterlerinin yayınlanması çalışmaları hızlandırılmıştır. Kurumun, *Belgeler: Türk Tarih Belgeleri Dergisi* ismi ile yayınlanmaya başladığı dergisinde de bu çeşit belgelerin yayınlanmasına ve analizine başlanmıştır. 1960 ve 1970'ler ise dönemin gözde araştırma konuları olan feodalizm ve diğer sosyal konuların çalışılması ile kanunnamelere ilginin oldukça arttığı yıllar olmuştur. Özellikle Orta-Batı Avrupa ve Güney-Doğu Avrupa'da hızlı bir şekilde sancak kanunnamelerinin yayınlandığını görmekteyiz.¹⁸

Ömer Lütfi Barkan'ın *Kanunlar* isimli eserine baktığımızda, eserin temel olarak Osmanlı toplumundaki tarımsal ekonomi ile hukukî ve malî esasların incelenmesi ile ilgili olduğunu görmekteyiz. Bu eserde yaklaşık 70 kadar sancak kanunnamesi yayınlanmıştır.¹⁹ Bu çalışmayı izleyen dönemlerde birçok Os-

15 Mehmed Arif, "Kanunname-i Al-i Osman", *Tarih-i Osmanî Encümeni Dergisi*, ek 2, (1329/1911) ve Mehmed Arif, "Kanunname-i Al-i Osman", *Tarih-i Osmanî Encümeni Dergisi*, ek 3, (1330/1911-1912).

16 Friedrich Kraelitz von Greifen Horst, "Kanunname Sultan Mehmeds der Eroberers. Die ältesten Osmanischen Staats und Finanzgesetze. Nach der einzigen Handschrift (Wiener Nationalbibliothek) herausgegeben und übersetzt", *Mitteilungen zur Osmanische Geschichte*, 1921-1922, sy. 1, s. 13-48.

17 Douglas A. Howard, a.g.m. s. 88.

18 Sancak Kanunnamelerinden birincil kaynak olarak yararlanılarak yazılan eserler çalışmamız kapsamı dışında olduğu için ve Douglas Howard'ın -künyesi daha önce verilmiş bulunan- "Historical Scholarship and the Classical Ottoman *Kanunnames*" adlı makalesinde Sancak Kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmalarının yaklaşık 30 sayfalık ayrıntılı bir bibliyografyası verildiği için bu eserlerin isimlerini burada tek tek belirtmiyoruz.

19 Ö. Lütfi Barkan, a.g.e., s. 556-559.

manlı tarihçisinin değişik dönem ve bölgelere ait sancak kanunnameleri üzerinde çalıştıklarını, çalışmalarında bu kanunnamelerden birincil kaynak olarak yararlandıklarını ve bunlardan bazılarının ayrıca metinlerini de yayınladıklarını görmekteyiz.

Osmanlı sancak kanunnamelerinin bir indeksinin çıkartılması ile ilgili önemli bir çalışma ise, *Heath Lowry* tarafından yapılmıştır. Lowry, 1979-1980 yıllarında İstanbul'daki Osmanlı Devlet Arşivlerinde bulunan yaklaşık 1720 kadar *tapu tahrir* defterini inceleyerek elde bulunan sancak kanunnamelerinin bir listesini çıkarmıştır. Bu çalışmanın sonuçlarını ise "bir başlangıç indeksi" ismi altında, "The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani" isimli bir makalede yayınlamıştır.²⁰ Lowry bu çalışmasında, Ankara'daki Tapu Kadastro Arşivlerinde ve yine çeşitli Avrupa şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan tahrir defterlerini inceleyememiştir. Bunun yerine Ömer Lütfi Barkan,²¹ Hadiye Tunçer²² ve John Christos Alexander'ın²³ çalışmalarındaki kanunnameleri de kendi çalışmasına eklemiştir.

Osmanlı sancak kanunnamelerinden günümüze kadar ulaşmış olanlarının bütünsel olarak, en yüksek sayıda yayınlanması ise *Ahmet Akgündüz* tarafından yapılmıştır. Akgündüz, 9 ciltlik büyük eseri *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*'nde, Osmanlı Devleti'ne ait kanunlar içinde kronolojik bir sıralama ile birçok sancak kanunnamesini yayınlamıştır. Yazar, bu eseri hazırlarken İstanbul Osmanlı Devlet Arşivleri, Ankara Tapu Kadastro Arşivleri ve çeşitli Avrupa şehirlerindeki kütüphanelerde bulunan bütün tahrir defterlerini incelediğini söylemektedir.²⁴ Kanunnameler, yazar tarafından kronolojik bir sıra ile, kanunnameleri hazırlayan padişaha ayrılmış bölüm altında yayınlanmıştır.

20 Heath W. Lowry, "The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani", *Studies in Deftology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Century*, İstanbul: Isis Press, 1992, s. 21.

21 Ö. Lütfi Barkan, *a.g.e.*

22 Hadiye Tunçer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Hukuku, Arazi Kanunları ve Kanun Açıklamaları*, Ankara: Tarım Bakanlığı, 1962.

23 John Christos Alexander, "Toward a History of Post-Byzantine Greece: The Ottoman Kanunnames for the Greek Lands, ca 1500-ca 1600", Doktora Tezi, Columbia Üniversitesi, 1974.

24 Akgündüz'ün bu eseri, 10 yıllık bir çalışmanın ürünü binlerce sayfalık devasa bir çalışmadır. Şimdiye kadar Osmanlı kanunnameleri ile ilgili bütünsel olarak yapılmış en geniş kapsamlı eser diyebileceğimiz bu eserin çok değerli bir çalışma olması gerçeğinin yanı sıra, birtakım eksiklikler ve hatalar içerdiği de bir gerçektir. Çok yakın bir tarihte tamamlandığı ve kapsamı çok geniş olduğu için eserin bütünsel ve ayrıntılı olarak değerlendirmesi elbette zaman alacaktır. Ancak şu ana kadar eser üzerinde yapılan bazı inceleme ve değerlendirmelerde, yazarın bazı eksiklik ve hataları, yine Osmanlı hukuk tarihçileri tarafından tespit edilmiştir. Örneğin Macit Kenanoğlu, kanunnameler ile ilgili makalesinde, yazarın Fatih Umumi Kanunnamesini neşrederken Viyana Milli Kütüphanesinden aldığı nüshayı neşrettiğini söylemesine rağmen, aslında daha önceden yayınlanmış Serkez Karakoç'un *Külliyat-ı Kavanin* isimli eserindeki metni neşrettiğini belirtmektedir. Bu sebeplerden ötürü Akgündüz'ün çalışması her ne kadar çok önemli bir çalışma ise de, esere temkinli yaklaşılması gerektiği unutulmamalıdır. Bkz. Macit Kenanoğlu "Osmanlı Kanunnameleri Neşriyatı Üzerine bir Tahlil", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 2005, c. III, sy. 5, s. 160-161.

Douglas Howard ise, “Historical Scholarship and the Classical Ottoman Kanunnames” isimli makalesinde, sancak kanunnameleri ile ilgili yapılan çalışmaların bir bibliyografyasını yayınlamıştır.²⁵ Makalenin başında kanunnameler ve bunların üzerinde yapılan çalışmalar ile ilgili ayrıntılı bilgi verildikten sonra; ikinci bölümde, “bir başlangıç bibliyografyası” adı altında, ayrıntılı ve sınıflandırılmış bir bibliyografya sunulmaktadır.

Sancak kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmalara bütünsel olarak baktığımızda, bu eserler arasında ilk başvuru kaynaklarının Barkan ve İnalçık’ın *İslam Ansiklopedisi*’nin çeşitli baskılarındaki “Kanunnameler” maddeleri²⁶ ve yine Barkan’ın *Kanunlar* isimli eseri olduğunu görmekteyiz. Yazarların bu çalışmalarının kuramsal açıdan, sancak kanunnamelerini tanımlamaları açısından ve çalışmalarının metodolojisi açısından özellikle sancak kanunnameleri ile ilgili çalışmalar yapan Heath Lowry tarafından eleştirildiğini görmekteyiz.

Heath Lowry, “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani” isimli makalesinde, tapu tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışmalar sonucunda hazırlanmış olduğu kanunnameler indeksinin başında sancak kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmalar ile ilgili bir değerlendirme yapmıştır. Lowry, öncelikle Ömer Lütfi Barkan’ın *Kanunlar* isimli eserini değerlendirmiş ve Barkan’ı bazı hususlarda eleştirmiştir. Bu eleştiriler, daha çok Barkan’ın izlediği metodoloji ile ilgilidir.²⁷ Lowry’nin Barkan’a yönelttiği eleştirileri şöyle sıralayabiliriz:

1. *Kanunlar* isimli eserin ana konusu ve vurgusu tarımsal ekonomidir ve Barkan’ın amacı, İmparatorlukta tarımsal/kırsal hayat ile ilgili kaynakların bir bütünüdür. Amacı bu iken kendisi, çalışmanın içine, çalışma kapsamının dışında olan başka kanunlar da koymuştur. Buradaki sorun çalışmasının ne ölçüde liva kanunnamelerinin doğasını yansıttığı ve bu kanunnamelerin ne ölçüde tarımsal vergilerle ilgili olduğudur.
2. Barkan’ın bu eserde kanunnameleri yayınlarken amacı, İmparatorluğun değişik yörelerinden, her bölgeden, yayınlanma tarihlerini dikkate almaksızın en az bir tane kanunname yayınlamaktır. Bu yaklaşımda; örtülü olarak, kanunnamelerin Osmanlı toplumundaki değişimleri yansıtmadığı, Osmanlıların bölgeyi fethettiğinde bir kez yazıldıktan sonra bir defterden diğer bir deftere değiştirilmeksizin geçirildiği düşüncesi saklıdır. Bu; yanıltıcı bir genelleme olduğu gibi, bölgelerle ilgili seçtiği örnek

25 Douglas A. Howard, a.g.m.

26 Ömer Lütfi Barkan, “Kanunnameler”, *IA*; Halil İnalçık, a.g.m.; a.mlf., “Kanunname”, *Encyclopedia of Islam*, New Edition.

27 Heath W. Lowry, “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani”, s. 19-20.

kanunnamelere bakıldığında ise seçtiği kanunnamelerin o bölge için örnek teşkil edecek bir niteliği olmadığı görülmektedir.

3. İmparatorluğun bir bölgesinde sadece “tipik” bir kanunname yayınlanması çok sakıncalıdır. Lowry’nin Limni adasına ait elde olan 7 adet kanunname üzerinde yaptığı çalışma, kanunnamelerin zamanla önemli bir şekilde değişim geçirdiklerini göstermektedir.
4. Son olarak da Barkan, çalışmasında, İmparatorluğun her bölgesinden en az bir kanunname yayınlama iddiasının gereğini yerine getirmemiştir. Barkan’ın hiç bir kanunnamesini yayınlamadığı birçok bölge vardır.

Lowry ayrıca, Halil İnalıcık’ın sancak kanunnameleri ile ilgili yaptığı tanımlamalarda bazı yanlışlıklar ve eksiklikler olduğuna da dikkat çekmiştir.²⁸ İnalıcık, sancak kanunnamelerinin mufassal tahrir defterlerinin başında yer aldığını belirtmiştir.²⁹ Bunun, büyük olasılıkla İnalıcık’ın sancak kanunnameleri üzerinde çok fazla çalışmamış olmasından kaynaklanan yanlış bir genelleme olduğu düşünülebilir. Heath Lowry ise, kendisinin tahrir defterleri üzerinde yaptığı çalışma ve incelemelerde, sancak kanunnamelerinin her zaman defterlerin başında olmadığını, bir kısmının defterin içinde ilgili bölümlerin başlarına yerleştirildiği tespit ettiğini belirtmektedir.³⁰ Ayrıca defterlerin %40’lık bir bölümünün içinde sancak kanunnamesi olmadığını tespit etmiştir.³¹

Halil İnalıcık sancak kanunnameleri hakkında, “*bu çeşit kanunnameler, öncelikle reaya ile tımar sahipleri arasındaki anlaşmazlıkları çözmek ve engellemek amacıyla devlet arazi sisteminin ve tımarların yürürlükte olduğu eyaletler için mevcuttu*” şeklinde bir tanım yapmıştır.³² Bu ifade ile, sancak kanunnamelerinin sadece tımar sistemi ve tarımsal ekonomi ile ilgili olduğu kastedilmektedir. Oysa sancak kanunnameleri bütünsel olarak incelendiğinde, kanunnamelerin sancaklarda vergiye tâbi bütün unsurları kapsamaya yönelik olduğu görülmektedir. Lowry, İmparatorlukta vergi ödeyen nüfusun sadece %80’inin tarımla uğraşmakta olduğunu söylemekte ve sancak kanunnamelerinin liman ve pazarlar gibi ticarî faaliyetleri, madencilik gibi endüstriyel faaliyetleri kapsadığına dikkati çekmektedir. Ayrıca, İmparatorluğun değişik yörelerinde yaşayan *Yörükler, Müsellemler, Eflaklar, Voynuklar, Tatarlar ve Canbazlar* gibi yardımcı askerî sınıfların, *Kiptiler* gibi etnik grupların her biri için ayrı kanunnamelerin varlığı da İnalıcık’ın bu iddiasına ters düşmektedir.³³

28 Heath W. Lowry, “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani”, s. 22-27.

29 Halil İnalıcık, “Kanunnameler”, *DİA*, c. XXIV, s. 334-335.

30 Heath W. Lowry, “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani”, s. 26-27.

31 Aynı yerde.

32 Halil İnalıcık, “Kanunnameler”.

33 Heath W. Lowry, “The Ottoman Liva Kanunnames Contained in the Defter-i Hakani”, s. 23-25.

İnalcık gibi, Abou-El-Haj da liva kanunnamelerinin tımar sistemi ile ilgili olduğunu ve bu toprak sisteminin yerleşik olduğu bölgelerde yürürlükte bulunduğunu söylemektedir.³⁴ Bu varsayım da yine sancak kanunnameleri ile ilgili bilgilerin halen çok az olması ve kanunnameler üzerinde söz konusu tarihçilerin az çalışmış olmasından ileri gelmektedir.

Sancak kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmalara tarih metodolojisi açısından baktığımızda, bu çalışmaların henüz, ve ne yazık ki hâlâ, bu açıdan zayıf kaldığını tespit edebilmekteyiz. Bir yüzyıldan uzun bir zamandan beri çalışılmakta olan sancak kanunnameleri ile ilgili çalışmaları değerlendirdiğimizde, bir çoğunun birbirine benzediğini görmekteyiz. Zaman içinde, yukarıda da anlatıldığı üzere, kanunnamelerin hemen hepsi okunmuş ve yayınlanmıştır. Heath Lowry gibi bu konuda yetkin bazı tarihçiler, Osmanlı tarihi ile ilgili yazdıkları eserlerinde, kanunnamelerdeki bilgilerden yetkin bir şekilde yararlanmışlardır.³⁵

Bu eserlerinin dışında temel olarak sancak kanunnamelerinin incelenmesi ve araştırılması amacıyla yazılan eserlerin ise hemen hepsinin söz konusu kanunnamenin ait olduğu sancak ile ilgili tarihsel ve coğrafi vb. bilgiler verdikten sonra kanunname metninin Latin harflerine, kimi zaman günümüz Türkçesine, kimi zaman ise çalışmanın yapıldığı dile tercümesinden başka bir şey içermediğini görmekteyiz. Bu husus, Colin Heywood'un "The Evolution of the Ottoman Provincial Law Code (Sancak Kanun-name): The Kanun-name-i Liva-i Semendire (I)" isimli makalesinde belirtilmiştir.³⁶ Heywood; bu çalışmaları ve karşılaştırmaları, tarih çalışmasından uzak, hiç bir metodolojik gelişim kaygısı taşımadıkları gerekçesiyle eleştirmiştir. Kendisi ise, çalışma alanı olan Semendire livası kanunnamelerinden elde olan altı tanesini karşılaştırmalı olarak inceleyip söz konusu sancak ile ilgili organik bir metin hazırlayarak bu metnin II. Mehmet ile III. Murat'ın hükümlerlik dönemlerindeki yüz yıllık bir süre içindeki gelişimini göstererek metodolojik açıdan bir örnek çalışma ortaya koyacağını söylemiştir. Çalışması ne yazık ki tamamlanmamıştır.³⁷

Osmanlı sancak kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmaların metodolojisi ile ilgili son olarak iki özelliği belirtmekte fayda vardır. Birinci olarak, kanunname metinlerinin yayınlanmasında, Barkan'dan sonra metnin maddelere bö-

34 Rifaat A. Abou-El Haj, "Power and Social Order: The Uses of the Kanun", Irene A. Bierman, Rifaat A. Abou-El-Haj ve Donald Preziosi (ed.), *The Ottoman City and its Parts: Urban Structure and Social Order*, New Rochelle, N.Y.: A.D. Caratzas, 1991, s. 79.

35 Örnek olarak bkz. Heath W. Lowry, *Fifteenth Century Ottoman Realities: Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2002.

36 *Turkish Studies Association Bulletin*, 1991, c. XV, sy. 2, s. 223-251.

37 Heywood, makalesinin ikinci bölümünün aynı derginin bir sonraki sayısında çıkacağını belirtmesine rağmen, derginin sonraki sayılarında Heywood'a ait böyle bir yazıya rastlamadık.

lünmesi ve numaralandırılması adet haline gelmiştir. Orijinal metinlerde numaralandırma yoktur.³⁸

İkinci olarak; kanunname maddeleri, kanunnamelerin orijinal metinlerinin başında bulunan Allah, Peygamber ve Osmanlı hanedanının övüldüğü bölüm olan “*mukaddime*” bölümlerin birçok tarihçi tarafından kanunnamelerin neşri ve incelenmesinde atlanarak yayınlanmaktadırlar.³⁹ Rifaat Abou-El-Haj, “Aspects of the Legitimation of Ottoman Rule as Reflected in the Preambles to Two Early Liva Kanunnameler” isimli makalesinde kanunnameler üzerinde çalışan tarihçilerin çalışma amaçlarına göre kimi zaman bu bölümleri incelemelerinin de gerekli olabileceğini vurgulamaktadır. Tarihçilerin mukaddimeleri yayınlamamalarının bir sebebinin bütün mukaddimelerin birbirinin aynı olduklarını varsaymaları, diğer bir sebebin ise tarihçilerin kendi çalışma amaçları doğrultusunda içerikleri belli olan mukaddimelerle vakit kaybetmek istememeleri olduğunu ve bunun da mazur görülebilir bir sebep teşkil ettiğini söylemektedir. Abou-El-Haj; gerek bu çalışmasında gerekse Osmanlı hukuku ile ilgili diğer çalışmalarında, kanunların toplumdaki sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişikliklerden etkilenecek zaman içinde bu değişimlere uygun olarak değişim geçirdiklerini söylemektedir. Kendisi bu makalesinde, Trablus-Şam’a ait incelediği kanunnamelerin mukaddime bölümlerinin tercümesini vermiştir. Bu mukaddimenin bölgenin fethini izleyen ilk dönemlerde Osmanlı’nın fethini meşrulaştırmak ve geçişin yumuşak olmasını sağlamak amacıyla kanunname metninin genel uygulamanın aksine Arapça yazıldığını ve fethi meşrulaştırma amacıyla Osmanlı hanedanı ile ilgili her zamankinden değişik ifade ve söylemler içerdiğine dikkat çekmektedir. Daha sonraki kanunname mukaddimeleri ise alışıldığı üzere Osmanlıca yazılmıştır.

Osmanlı tarihçilerinin sancak kanunnameleri üzerinde yaptıkları çalışmaların incelendiği bu makalemizde, neredeyse bir yüzyıldan fazla bir zamandır çalışılmakta olan kanunnameler ile ilgili çalışmaların henüz metodolojik açıdan bir gelişim kaydetmedikleri ve karşılaştırmalı tarih çalışmalarına konu olmadığı görüldü. Yakın bir tarihte bütün kanunname metinlerinin büyük çoğunluğunun yayınlandığı gözönüne alınırsa, bundan sonra metodolojik açıdan daha nitelikli ve yetkin eserlerin ortaya çıkmasının mümkün olacağını söyleyebiliriz.

Ek Kaynakça

Abou-El-Haj, Rifaat Ali, “Taxation, Trade, Production and Society in 16th C. Mosul (According to Liva Kanunnameler)”, Abdeljelil Temimi (ed.), *La Vie Sociale dans les Provinces Arabes a l’Epoque Ottomane*, Zağvan, 1988, c. III, s. 17-39.

38 Gustav Bayerle, “The Kanun-Name of the Sanjak of Segedin of 1570”, *Archivum Ottomanicum*, 1993-1994, sy. 13, s. 60.

39 *Turcica*, 1991, s. 379.

İnalçık, Halil, "Suleiman the Lawgiver and the Ottoman Law", *Archivum Ottomanicum*, 1969, s. 105-137.

Lowry, Heath W., "A Corpus of Extant Kanunnames For the Island of Limnos As Contained in the Tapu-Tahrir Defter Collection of the Başbakanlık Archives", *Studies in Defterology: Ottoman Society in the Fifteenth and Sixteenth Century*, Istanbul: Isis Press, 1992.

The Ottoman Sancak (Liva) Kanunnames

Göknur KARADUMAN

Abstract

The *Sancak (liva) Kanunnames* which carry primal importance among the archival sources were formed of decrees that aimed to cover all taxable facilities of the tax-paying population of the region. They not only include terms about agriculture and animal breeding facilities, but facilities like mining, commercial facilities in a harbour or a market place also together with different stratus of the society like the *yörüks* or *müsellems*. The *Sancak Kanunnames* have been studied by the Ottoman historians for more than a century. Up till now we see that an index of these kanunnames have been done, and almost all of the kanunnames have been published in Latin Alphabet. When we overlook to all of the studies made on this subject we see that apart from the studies of some competent historians like Heath Lowry, most of the studies contain nothing more than the publication texts of the kanunnames; they are not suitable to comparative historical writing and are weak regarding historical methodology.

Keywords: Ottoman Urban History, Sancak (Liva), Ottoman Law, Kanunname, Ottoman Historiography.

Sancak (Liva) Kanunnameleri

Göknur KARADUMAN

Özet

Osmanlı şehir tarihi çalışmaları içinde birincil derecede önem taşıyan arşiv kaynaklarından birisi olan *sancak (liva) kanunnameleri*, o bölgedeki vergi ödeyen nüfusla ilgili vergiye tabi olabilecek bütün unsurları kapsamaya yönelik hükümler taşımaktadır. Bu kanunnameler, sadece tarımla ilgili faaliyetleri değil, madencilik çalışmalarını, iskele veya pazar gibi ticarî faaliyetleri; *yörükler*, *müsellemler* vb. gibi toplumun değişik katmanlarını da kapsamaktadır. *Sancak kanunnameleri*, Osmanlı tarihçileri tarafın-

dan bir yüzyıldan uzun bir süreden beri çalışılmaktadır. Günümüze kadar geçen süre zarfında bu kanunnamelerin bir indeksi çıkarılmış ve hemen hepsi Latin harfleri ile yayınlanmıştır. Sancak kanunnameleri üzerinde yapılan çalışmalara bütünsel olarak baktığımızda ise; bu konuda eser vermiş Heath W. Lowry ve diğer birkaç yetkin tarihinin çalışmaları dışındakilerin, kanun metinlerinin yayınlanmasının ötesine geçemeyen, karşılaştırmalı tarih çalışması yapmaya uygun olmayan ve metodolojik açıdan zayıf çalışmalar olduğu görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Şehir Tarihi, Sancak (Liva), Osmanlı Hukuku, Kanunname, Osmanlı Tarihyazımı.